

OCJENE I PRIKAZI

ИСКРА ХРИСТОВА-ШОМОВА, *Книги Йов с тълкувания в славянски превод*, Издателска къща »Анубис«, София 2007., 495 str.

Starozavjetna *Knjiga o Jobu* nekoliko je puta bila prevedena na slavenske jezike. Prvi prijevod u okviru parimejnika potječe još iz 9. st., ali ne sadrži cijelu *Knjigu o Jobu*, već samo glave 1. i 42., kao i dijelove glavâ 2. i 38. Drugi je, potpun prijevod – za koji se pretpostavlja da je djelo sv. Metodija († 885.) – sačuvan u dvjema verzijama: s tumačenjem i bez njega. Osim perikopâ iz parimejnika u hrvatskoglagoljskim brevijarima, čitava je *Knjiga o Jobu* bila prevedena – najvjerojatnije u 13. st. – s latinskoga (usp. ZARADIJA KIŠ 1997).

S početka 15. st. potječe prijevod *Knjige o Jobu* s katenama, nastao u svetogorskom srpskom manastiru Hilandaru. Isto tako iz 15. st., »slavensko-ga stoljeća tumačenja« (usp. str. 12. i ХРИСТОВА 1999), potječe još jedan, *Rilski* prijevod s tumačenjima čijoj je 550. obljetnici nastanka posvećena knjiga bugarske znanstvenice Iskre HRISTOVE-ŠOMOVE: *Книги Йов с тълкувания в славянски превод* (София 2007.) – *Knjiga o Jobu s tumačenjima u slavenskom prijevodu* (Sofija 2007.). Nedugo prije izlaska ove knjige, autorica je uspjela ustanoviti da *Hilandarski prijevod* komentirane *Knjige o Jobu* (u rukopisu *GIM, Sin. 202* monaha Gavriila iz 1412. g., kao i u srednjobugarskom prijepisu *Visariona* iz 1503. g. koji se danas čuva u Biblioteci Rumunjske akademije znanosti pod brojem 96) – nije istovjetan s *Rilskim prijevodom* kako se dosada mislilo, već da oni predstavljaju dva različita prijevoda (usp. str. 20. i ХРИСТОВА-ШОМОВА 2006, 2011).

Iskra Hristova-Šomova mnogostrana je i vrlo produktivna znanstvenica. Godine 1994. izašao je njezin indeks riječi u djelima Klimenta Ohridskoga

(ХРИСТОВА 1994), а prije gotovo deset godina objavljeni su i rezultati njezina znanstvenoga istraživanja o staroslavenskom *Apostolu* (ХРИСТОВА-ШИОМОВА 2004).

Prijevod *Knjige o Jobu s tumačenjima* koji se istražuje i izdaje u autoričinoj knjizi *Книги Ёов с тълкувания в славянски превод* do nas je došao u dvama prijepisima iz Rilskoga manastira: u rukopisu pod signaturom *NMRM 1/4* koji potječe s kraja 15. st. i u rukopisu pod signaturom *NMRM 4/14*, koji je prepisivač i književnik Vladislav Gramatik prepisao 1456. g. Oba su rukopisa pisana resavskom ortografijom, dakle ne sadrže slova za nazalne samoglasnike. Po autoričinu mišljenju, srbizama u rukopisu *NMRM 1/4* nema nikakvih (str. 13), a u rukopisu *NMRM 4/14* gotovo nikakvih (str. 15). Oba prijepisa vjerojatno imaju zajednički izvornik (str. 15).

Книги Ёов с тълкувания в славянски превод sadrži sljedeće dijelove: *Уводни думи (Uvodna riječ, str. 9–10)*, *Старите славянски преводи на книга Ёов (Stari slavenski prijevodi Knjige o Jobu, str. 11–12)*, *Преглед на преписите на двата славянски превода на катената (Pregled prijepisâ dvaju slavenskih prijevoda s katenata, str. 13–20)*, *Акцентна система на книга Ёов по Владиславовия препис (Akcentatski sustav Knjige o Jobu u Vladislavljevu prijepisu, str. 21–41)*, *Катената на книга Ёов (Katena Knjige o Jobu, str. 42–54)*, *Съпоставка с другите стари славянски преводи от Септуагинта на книга Ёов (Usporedba s drugim starim slavenskim prijevodima Knjige o Jobu prema Septuaginti, str. 55–112)*, *Характеристика на превода на катената. Майсторството на преводача (Karakteristika prijevodaâ katena. Majstorstvo prevoditelja, str. 113–138)*, *Реалиите в книга Ёов (Realije u Knjizi o Jobu, str. 139–161)*, *Публикация на текста по Владиславовия препис (HMPM 4/14) (Izdanje teksta prema Vladislavljevu prijepisu (NMRM 4/14), str. 162–301)*, *Речник–индекс на книга Ёов по Владиславовия препис (HMPM 4/14) (Indeks riječi Knjige o Jobu prema Vladislavljevu prijepisu (NMRM 4/14), str. 302–439)*, *Грчко–славянски съответствия въз основа на речник–индекса на книга Ёов по Владиславовия препис (Grčko–slavenske usporednice prema indeksu riječi Knjige o Jobu u Vladislavljevu prijepisu, str. 440–459)*, *Ёов между Саманата и Σοφία (Job između Satane i Σοφία, str. 460–468)*, *Справка за античните и византийските автори, споменати в изследването (Informacija o antičkim i bizantskim autorima citiranim u*

istraživanju, str. 469–473), *Списък на съкращенията на използваните речници и енциклопедии* (*Popis kratica korištenih rječnika i enciklopedija*, str. 474), *Цитирана литература* (*Citirana literatura*, str. 475–478), *Summary* (*Sažetak*, str. 479–484), *Приложение – снимки на ръкописи на книга Йов* (*Prilog – snimke rukopisâ Knjige o Jobu*, str. 485–495).

Izdanje teksta prema Vladislavljevu prijepisu (NMRM 4/14) sadrži ćirilichnu transliteraciju i faksimil rukopisa *NMRM 4/14*, л. 158а–191б (str. 166–301). Za bolju orijentaciju čitatelja unutar teksta, dodana su poglavlja i stihovi iz *Knjige o Jobu*. Katene koje su u rukopisu Vladislava Gramatika u obliku sholijâ na rubu lista ispisane sitnijim pismom, grafički su reproducirane u manjem formatu sloga. U izdanju nedostaje kritički aparat varijanata iz rukopisa *NMRM 1/4* koji sadrži potpune katene, jer su katene u izdanom rukopisu skraćivane.

U poglavlju o akcenatskom sustavu *Knjige o Jobu* u *Vladislavljevu rukopisu* (*Акцентна система на книга Йов по Владиславовия препис*, str. 21–41) navode se i analiziraju (s popratnim tablicama /dalje: *tab.*/ u prilogu): dvosložne imenice ženskoga roda s jednosložnom osnovom (*tab.* na str. 24–25), jednosložne imenice muškoga roda (*tab.* na str. 27–28) i dvosložne imenice srednjega roda s jednosložnom osnovom (*tab.* na str. 29). Analiziraju se i prezentski oblici glagola (uz pregled oblika azbučnim redosljedom na str. 32–36), kao i neprezentski oblici *i*-glagola (s azbučnim pregledom na str. 37–40). Kao osnovni tekst za usporedbu služi srednjobugarski *Slepčanski zbornik* iz 14. st. (*NBKM br. 45*), čiji je akcenatski sustav autorica ranije analizirala u neobjavljenu radu. Nakon provedene usporedbe dolazi do zaključka da se akcenatski sustavi *Vladislavljeva rukopisa* i *Slepčanskoga zbornika* velikim dijelom slažu (str. 41). Usto ne isključuje vezu s akcentuacijom južnosrpskih govora – Vladislav Gramatik rođen je u Novom Brdu (danas na Kosovu). Čini se, međutim, da se u akcentuaciji zbornika *NMRM 4/14* zapažaju bitna podudaranja sa skupinom rukopisa Konstantina Kostenečkoga, koje su predstavnici Moskovske akcentološke škole (Vladimir A. Dybo, Rimma V. Bulatova; isto tako David Birnbaum) svrstali u »moguće makedonske«. Kao primjere navodim sljedeća slaganja¹: (1) *i*-glagoli akcenatske paradigme *b* nemaju naglasak na nastavku 2. lica jednine prezenta *-iši*; (2) nema naglasaka na posljednjem slogu u aoristu *i-*

¹ Usp. БУЈАТОВА 1995: 58–59.

glagola akcenatske paradigme *b* s dugim samoglasnikom; (3) nema naglasaka na posljednjem slogu u 1. licu jednine prezenta *i*-glagola akcenatske paradigme *c*; (4) naglasak na prefiksu u aoristu *i*-glagola akcenatske paradigme *c*.

Zahvaljujući autoričinu *Indeksu riječi Knjige o Jobu prema Vladislavljevu prijepisu (NMRM 4/14)* – potpunu indeksu riječi (bez katena), odnosno grčko-slavenskomu indeksu – omogućen nam je precizniji uvid u prijevod. Natuknice indeksa navode se prema rekonstrukciji staroslavenskih oblika. U nekoliko se primjera ne možemo složiti s *predloženom* rekonstrukcijom. Kod sljedećih su natuknica oprimjereni različiti oblici: вѣдовичиѣнѣ → вѣдовичинѣ; вѣзлещи, вѣзлѣгж → вѣзлещи, вѣзлагж; вѣсколѣвати → вѣсколѣвати; вѣстѣнати → вѣстенати; вѣшѣнѣ → вѣшѣнѣ; голѣнѣ → голѣнѣ; господѣнѣ → господѣнѣ; грѣнѣ → грѣнѣ; дивѣнѣ → дивѣнѣ; желѣзѣнѣ → желѣзѣнѣ; жѣзлѣ → жѣзлѣ; жѣвати, жѣвж → жѣвати, жиѣж/жоѣж (жѣвж је касна иновација; usp. исправно сѣжѣвати, сѣжоѣж); зѣракѣ → зѣракѣ; исѣтити → исѣтити (usp. о томе још доље); лиѣти, лиѣж → лиѣти, лѣж (usp. и исправно излиѣти); лѣдѣ → лѣдѣ; мѣгла → мѣгла; насѣвати → насѣвати; оѣсѣ → оѣсѣ (usp. о томе још доље); посѣрѣжѣвати → посѣрѣжѣвати; простѣрѣтиѣ → простѣрѣтиѣ; процѣвати → процѣвати; процѣтиѣ; процѣти → процѣсти; смѣти сѣ → смѣти сѣ (могуће смѣти сѣ); стрѣши → стрѣгати; оѣмѣсти → оѣмѣсти. Осим тога аорист оѣпошѣ припада инфинитиву оѣсѣнѣти, а не инфинитиву оѣсѣпати.

Језик *Rilskoga* пријевода изненађујуће је правилан. Замјетна су посве незначна одступања од граматике канонскога старославenskoga – нпр. у облицима: изѣтѣлѣ [28.26] умјесто иѣтѣлѣ или иѣлѣ; свѣтѣашѣ [29.3] умјесто свѣтѣашѣ; сѣплѣтаѣт сѣ [40.22] умјесто сѣплѣтаѣтѣ сѣ; те у презентској основи сѣтѣ- одн. сѣтѣи- умјесто сѣрѣи-. Као што је већ наведено, ауторка сматра да у ортографији готово и нема српскога утјечаја те очито мисли да исто вриједи и за језик овога споменика уопће. Из тога закључује да је пријевод настао »на крају 14. одн. на почетку 15. ст. код јужних Славена (можда у Бугарској)« (стр. 12). Србизама доиста готово нема, но с друге стране, кад би преводитељ био Бугарин, још би необичнија била потпуна одсутност бугаризама (нпр. замјена назалних самогласника, изостављање палатализације у 1. лицу једине презенте или у имперфекту, наставак 3. лица множине аориста на *-ohu < -oho*). Уз то, при помнијем се разматрању ипак уочава неколико језичних појава које су у рукопис продрле под утјечajem

srpskoga jezika. Na fonološkoj razini valja upozoriti na gotovo beziznimno otvrdnjavanje nekoć mekoga *rj* (usp. natuknice *затварати, покарати, разарати*). I stsl. zamjenica *vbšêkь* pojavljuje se uvijek u tipičnom srpskom obliku *вѣсак-*. Markantan je srbizam i ženski instrumental jednine *оудицѣ* (40.25) koji Iskra Hristova-Šomova spominje kao primjer brkanja padežnih nastavaka u različitim rodovima (str. 16) – što je, uostalom, uobičajeno tumačenje zamjene štokavskoga nastavka *-ov* (< *-oju) nastavkom *-om* (npr. MATASOVIĆ 2008: 193). Međutim, taj nastavak nije poznat u bugarskom jeziku. I šest primjera nastavka 1. lica množine prezenta na *-mo* tipični su srbizmi (str. 17), bez obzira na to što se tri nalaze na zadnjem listu (f. 191v). Uopćavanje prezentske osnove *čbt-* na osnovu infinitiva, to jest *čbtati*, posvjedočeno je, koliko je meni poznato, samo u hrvatskom i srpskom jeziku;² u prijevodu *Knjige o Jobu* to se odnosi na prefigurirani glagol *изучталъ* (28.26). I glagolski oblik *оустворитъ – ποιήσει* (14.9) možemo klasificirati kao srbizam. Glagol *ustvoriti* koji se pojavljuje isključivo u srpskoj redakciji crkvenoslavenskoga i u srpskom jeziku,³ može se izvoditi – za razliku od metode njegova izvođenja rekonstrukcijom izvornoga oblika *usъtvoriti*, primijenjene u *Akademijinu rječniku* te kod Miklosicha i Hristove-Šomove – iz oblika **vbz-tvoriti* u kojem je početni *vb-* prešao u *u-*.

Osim rijetkih fonoloških i morfoloških srbizama, potvrđena su i dva izrazita leksička srbizma: leksemi *očas* – ‘rep’ (*октасъ* [40.17]) i *šiljgvisa* – ‘žensko janje (mlađe od dvije godine)’ (*шилѣгвицоу* [42.11]). Riječ *očas* nije, naravno, koruptela riječi *опашъ* (usp. i u indeksu na str. 375), već uobičajena riječ u starijem hrvatskom jeziku koja, uostalom, postoji i u češkom i poljskom. U bugarskome je jeziku nema, ako zanemarimo dva krnja primjera u *Grigorovičevu parimejniku* (*оуѣсъ* – SJS II: 634), gdje se argumentirano tumači kao *moravizam* (usp. VAILLANT 1944). Iako nije potvrđen niti jedan srpski primjer – budući da nije posvjedočena u bugarskome i da su oba prijepisa pisana resavskom ortografijom, a prepisivač je rukopisa *NMRM 4/14* Vladislav Gramatik rodom iz Novog Brda – zaključujemo da se ipak radi o srbizmu. Riječ *šiljgvisa* – kao što to opaža i sama autorica, dakako, srodna je s bugarskom riječi *šile* – ‘mlado janje’ (str. 154). Osim u bugar-

² Usp. *štati, štem* (XIV.–XVIII. st.), (AR 17: 760).

³ Usp. *ustvoriti* (XIII.–XIX. st.), (AR 20: 46); *оуствори́ти* (MIKLOSICH 1862–1865: 1073).

skom jeziku, srodne joj riječi postoje i u srpskome i u albanskome (*shellek*), no etimologija joj je sporna: nepoznata, staroeuropskoga (*šiljeg* – SKOK 1973: 392–393) ili dunavobugarskoga (turkijskoga)⁴ podrijetla. Međutim, za nas je ovdje najbitnije, da je ženski oblik ove imenice – *šiljegvica* odnosno *šiljegovica* (AR 17: 593–594) – posvjedočen samo u srpskom jeziku. Dakle, u prijevodu *Knjige o Jobu* ova je riječ izraziti srbizam. Spomenuti morfološki i leksički srbizmi potvrđuju da se najvjerojatnije radi o prijevodu na crkvenoslavenski jezik srpske redakcije.

LITERATURA

- AR 8 = *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, XVII (Nepomičan – Ondinac), Zagreb 1917–1922: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- AR 17 = *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, XVII (1. Sunce – Taj), Zagreb 1959: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- AR 20 = *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, XX (Ustaraše – Visokorode), Zagreb 1971–1972: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- БОЕВ, Е. 1965. За предтурското тюркско влияние в българския език – Още няколко прабългарски думи. *Български език XV/1*, 3–17.
- БУЛАТОВА, Р. И. 1995. К диалектної характеристике рукописи 1418 г. »Книги Царств« на основе акцентологического анализа. П. Ивић (ур.). *Проучавање средњовековних јужнословенских рукописа. Зборник радова са III међународне хиландарске конференције одржане од 28. до 30. марта 1989.* Београд: Српска Академија наука и уметности, 53–69.
- ХРИСТОВА, Б. 1999. Тълкуванията на старозаветни и новозаветни книги в средновековната българска култура. Д. Овчаров (отг. ред.). *Източното православие в европейската култура: Материали от Международна науч. среща, посветена на 1100-год. от началото на Златния век на българска култура. Варна, 2-3 юли 1993.* Варна, Община Варна: Враца Полипринт, 186–191.
- ХРИСТОВА, И. 1994. *Речник на словата на Климент Охридски.* София: Университетско издателство »Св. Климент Охридски«.

⁴ Riječ *шиле* BOEV (1965: 12) smatra protobugarskom posuđenicom, koja je srodna s turkijskim riječima *sišek* odn. *šišäk* – ‘dvogodišnje janje’ (usp. RÄSÄNEN 1969: 424a). Budući da se *sišek* izvodi iz korijena *sīš (< *sīl) ‘oteći, nateći’, ova bi etimologija mogla biti ispravna. Međutim, ni izvedenica ni glagol – ne postoje niti u čuvaškome niti u drugom ogurskom turkijskom jeziku.

- ХРИСТОВА, И. 2004. *Служебният Апостол в славянската ръкописна традиция*. София: Университетско издателство »Св. Климент Охридски«.
- ХРИСТОВА-ШОМОВА, И. 2006. Двата славянски превода на катената на Книга Йов. *Palaeobulgarica* 30/2, 3–26.
- ХРИСТОВА-ШОМОВА, И. 2011. Славянские переводы Книги Иова. Е. Н. Мещерская (отв. ред.). *Священное Писание как фактор языкового и литературного развития. Материалы Международной конференции «Священное Писание как фактор языкового и литературного развития (в ареале авраамических религий)»*. Санкт–Петербург. 30 июня 2009 г. Санкт–Петербург: Издательство »Дмитрий Буланин«, 128–148.
- MATASOVIĆ, R. 2008. *Poredbenopovijesna gramatika hrvatskoga jezika*. Zagreb: Matica hrvatska.
- MIKLOSICH, F. 1862–1865. *Lexicon palaeoslovenico–graeco–latinum*. Wien: Guilelmus Braumueller.
- RÄSÄNEN, M. 1969. *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen*. Helsinki: Suomalais–Ugrilainen Seura.
- SJS II = *Slovník jazyka staroslověnského*, II (к – ѿ). Praha 1973: Academia.
- SKOK, P. 1973. *Etimološki rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, III. dio (poni² – Ž). Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- VAILLANT, A. 1944. Notules. I. Les noms de la *queue*. *Revue des études slaves* 21, 165–168.
- ZARADIJA KIŠ, A. 1997. *Knjiga o Jobu u hrvatskoglagoljskoj književnosti*. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo.

JOHANNES REINHART

ВЛАДИМИР АЛЕКСЕЈЕВИЧ МОШИН, *Под теретом: аутобиографија*. Превод и коментари: Несиба ПАЛИБРК-СУКИЋ, Београд: Народна библиотека Србије – Панчево: Градска библиотека, 2008., 283 стр.

»Повлачили смо се смирено, без панике, и предвече смо, уз велике губитке, опет дошли до наше пређашње позиције. Од хиљаду људи нашег батаљона, вратило се мање од двеста. Из моје чете 39, од пет официра – једино ја.« (МОШИН 2008: 60). Vladimira Aleksejeviča Mošina obuzelo je te 1915. na rusko-turskom frontu »[о]сећање непосредне близине смрти и потпуне личне зависности од случајности« (n. dj., 61).

Već smo se, osobito danas kada smo bombardirani mnoštvom informa-